

УДК 378:39:378.12:17

НАРОДОЗНАВЧА КУЛЬТУРА ВИКЛАДАЧА ЯК СКЛАДОВА ФІЛОСОФСЬКО-ЕТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Євгенія Сявавко

*Інститут народознавства НАН України
просп. Свободи, 15, 79000 Львів, Україна*

У статті викладені міркування щодо філософсько-етичних засад формування інтелігента в сучасній вищій школі, робиться акцент на всебічній народознавчій поінформованості викладача, його здатності ретранслювати і застосовувати в навчально-виховному процесі могутній потенціал вітчизняної культури, вказуються шляхи реалізації цієї проблеми в українській освітній традиції.

Ключові слова: людина культури, педагогічна діяльність, філософсько-етичні засади, народознавча поінформованість, освітні традиції.

Завданням вищої школи в усі часи було формування особи інтелігента. Безперечно, в цьому понятті свою вагу має складова, пов'язана з високим професіоналізмом у тій чи іншій сфері інтелектуальної праці, однак не менш важливою є інша складова – належність до культури. Загальна культура – мови, поведінки, спілкування, суджень, цінностей, пріоритетів тощо, – якою вирізняється інтелігентна людина, базується передусім на засвоєнні надбань власної національної культури. Інтелігентна людина – це людина глибоко духовна, а духовність зафіксована в рідній вірі, традиціях, звичаях, народному мистецтві, у системі взаємодії з природним довкіллям.

Українського інтелігента завжди характеризувала нерозривна єдність з культурою свого народу. В ній він знаходив натхнення для творчості, в її примноженні бачив своє покликання. І це ніколи не залежало від профілю наукової діяльності чи напряму професійних занять. Відомо, наприклад, що геніальний, всесвітньовідомий математик Михайло Остроградський (1801–1862), що брав участь у французькій революції, був дійсним членом Петербурзької і Паризької академій наук, почесним членом багатьох академій Європи та Америки, що читав лекції французькою мовою, був автором праці “Роздуми про виховання”, яку він створив у співавторстві з французьким математиком, педагогом Блумом, але ніколи не забував, що він “з України”, не поривав своїх зв'язків з народною культурою українців, де були витoki його знань про навколишній світ, з культурою, яка пробудила в ньому творця. Він знав її фольклорні традиції.

Біографи великого математика зазначають, що М. Остроградський, син відставного колежського асесора, в дитинстві постійно перебував “серед селянських дітей”, говорив їхньою [українською. – Є.С.] мовою, знав, як і вони, багато українських пісень і легенд. А ще він користувався традиційними народними знаннями, зокрема народними способами вимірів. Вози, дерева, все, що тільки траплялося на очі, обов’язково мало бути виміряне. Для цього він завжди носив у кишені довгу мотузку. Майбутній дослідник у галузі рівноваги і руху твердих тіл, теорії хвиль і пружних коливань, механіки, розробник таблиць для балістичних розрахунків, він розпочинав свої дитячі “дослідження” з вимірювання яруг та всіляких ям, мало не всіх криниць села. Визнання й захоплення традиційно-народною культурою, пробуджена нею жадоба творчості, любов до рідного краю зблизила М. Остроградського з Т. Шевченком. Загальновідома їхня багатолітня дружба. Відомо також, що М. Остроградський фінансував видання Шевченкового “Кобзаря” [1, с. 77].

Обидва генії – поезії й математики (Т. Шевченко і М. Остроградський) щиро приятелювали й підтримували С. Гулака-Артемівського – автора безсмертної опери “Запорожець за Дунаєм”. Виховані під впливом традиційно-народної культури, інтелігенти стають творцями загальнонародної культури, творять культурне середовище, що формує нові покоління носіїв і творців культури.

“Основоположником математичної культури нашого народу” назвав Володимира Левицького (1872–1956), вченого, що перший підготував і опублікував матеріали до української термінології з математики, фізики, хімії, перший згуртував навколо себе математиків-українців для наукової роботи, інший геніальний український математик Михайло Кравчук [1, с. 110]. Відданість інтересам українського народу привела молодого галицького студента, що навчався у Львівському університеті, до лав народолюбів, які заснували товариство “Академічна громада”, що в умовах австро-угорського панування вело боротьбу за українську мову викладання, за український університет. В. Левицький бере участь у заснуванні та діяльності українського спортивного товариства “Сокіл”, а згодом – в НТШ. Громадська і наукова діяльність у співпраці з добрими знавцями української культури М. Грушевським, І. Верхратським, А. Вахнянином, Ю. Романчуком, П. Огоновським, В. Охримовичем, І. Франком та іншими дає змогу В. Левицькому, крім математичних наукових здобутків, пропагувати українську наукову думку загалом, застосовуючи українську наукову термінологію, допомагаючи світу пізнавати українців як націю, як народ, адже тоді, “одні думали, що ми кроати, другі вважали нас мадярами...”. Ця українська термінологія була зафіксована в підручниках, що вийшли з-під пера В. Левицького – “Алгебра для вищих клас шкіл середніх” (1906 р. –

перша частина, 1908 р. – друга частина), “Фізика для вищих клас” (1912), а також у II та III частинах “Математичного словника”, упорядкуванням та виданням яких керував В. Левицький у тісній співпраці з вченими Наддніпрянської України. В. Левицький перший порушив питання про історію української математичної думки.

Ще один видатний український математик – академік Мирон Зарицький, професор Львівського університету – був обізнаний з шедеврами вітчизняної і зарубіжної літератури і поціновувачем народного мистецтва, краси рідної природи. Любов до природи, до Карпатських гір та лісів не покидала його впродовж усього життя [1, с. 130]. З дитинства і до старості зберіг захопаність у лани пшениці, червоні маки, волошки. У рідній природі, яку не просто спостерігав, а й досліджував учений, він відшукував гармонію, що давала змогу йому збагнути не одну математичну істину. На ювілейному святі математично-природничо-лікарської секції Наукового товариства ім. Т. Шевченка 3 квітня 1927 р. він виступив із промовистою доповіддю філософського змісту “Правда, краса і математика”. Його називають поетом математики, вказують, що в його особі постав тип класичного українського інтелігента [1, с. 120, 135]. А сам він залишив для нащадків мудру заповідь: “Кого не манить краса, ні мистецтво, хто живе убогим духовним життям, той нічого не дасть математиці... . Як у мистецтві, так і в математиці лише твори гарні переживають століття і виховують цілі покоління”.

Видається дивним невміння чи небажання багатьох наших педагогів під час викладання свого навчального предмета чи наукової дисципліни бодай трохи відійти від сухо поданої в посібнику інформації, що привчає учнів, студентів до догматичності сприйняття істин, без зв’язку з історичним контекстом, без вкраплення народно-поетичної мудрості чи літературної творчості, культурно-мистецького компоненту.

І хоча сучасна національна школа діє згідно із задекларованими принципами гуманізації й гуманітаризації освіти, в реальному навчально-виховному процесі в далеко не поодиноких випадках ми на зламі XX–XXI століть не дотягаємо того рівня, який демонстрували нам педагоги кінця XIX – початку XX ст. Наприклад, вражає, що випускники географічного факультету, завтрашні вчителі, під час стажувальної практики з року в рік розповідають учням про Карпати так само, як про Кавказ чи Гімалаї. Подається інформація, аналогічна до наведеної в підручниках: географічне положення, висота, найвищі точки, кліматичні умови, ґрунти, рослинний, тваринний світ. Ігнорується величезний народознавчий матеріал про улюблені всіма українцями Карпати: традиційні народні знання, легенди і вірування, відображення Карпат у мистецтві та ін. У розпорядженні викладача географії є величезний матеріал, здатний сформувати в свідомості молодих поколінь образ Карпат як перлини природної краси і багатства, а не

лише як точку на географічній карті. У середній загальноосвітній школі вивчення географії припадає на підлітковий вік. У цьому віці принцип емоційності у навчанні відіграє особливу роль. Чуттєво-образний елемент ще домінує у цей час у процесі створення у свідомості загальної картини світу. Цього не беруть до уваги наші вчителі під час навчання дітей географії, яку зазвичай підлітки вивчають без особливого зацікавлення. І якщо вищий навчальний заклад не дасть належного спрямування майбутньому викладачеві географії, вивчення цього предмета не досягне триєдиної мети – навчальної, виховної й розвивальної. Досвід останніх років, пов'язаний із відкриттям на географічному факультеті відділення краєзнавства і туризму, переконує, що студенти відчують потребу в народознавчому наповненні предмета географії. Це засвідчує повага до знань, якими збагачував їх Архип Григорович Данилюк, і до самої світлої пам'яті про нього.

Наша сучасна школа, як середня загальноосвітня, так і вища, поки що надто помалу відходить від стереотипів і шаблонів, сформованих у радянську епоху. Це особливо помітно під час вивчення української літератури. Беручи до уваги явища, що є типовими у процесі проходження студентами-філологами педпрактики, ми можемо зробити висновок, що під час аналізу літературних творів, характеристики дійових осіб цих творів і навіть під час викладу біографій письменників педагоги в основу кладуть не художньо-естетичний принцип, а соціальний, навіть соціально-класовий. Якщо йдеться про Тараса Шевченка, то спочатку акцентується на тому, що він походить з бідної селянської родини, що в своїх творах він зобразив “жахливу кріпацьку дійсність” тощо. На наш погляд, варто змінити етико-філософську концепцію вивчення творчості Тараса Шевченка. Він повинен постати перед молодістю людиною не як знедолений представник (хоч і геніальний) знедоленого народу, а як носій найвищих, найвизначальніших цінностей української нації. Адже Тарас Шевченко – це символ України й українства в цілому світі. Очевидно, вивчення його творчості слід розпочинати з дослідження тих джерел, які сформували цей символ. А джерело – це не заперечення, це – першопоштовх. Цими джерелами були рідна природа, народна культура, історичні постаті, деталі традиційного побуту, які становлять основу того, що в майбутньому визначили його як глибоко національного поета, через творчість якого пізнає і буде пізнавати Україну світове співтовариство.

Село... І серце відпочине,
Село на нашій Україні,
Неначе писанка, село,
Зеленим гаєм поросло.
Цвітуть сади, біліють хати...

Або: “Садок вишневий коло хати...”. Біла хата в оточенні вишневого саду – це образ-символ Батьківщини, при згадці про яку сильніше б’ється серце кожного українця, де б він не був. Творчість Т. Шевченка повинна, у першу чергу, спонукати до плекання й відродження того, що має зберігатися у віках, а не до заперечення того, що відійшло в минуле. Саме так вона повинна подаватися у навчальному закладі.

Від викладача вищої школи залежить те, як у майбутньому її випускники навчатимуть молоде покоління. В університеті чи педагогічному інституті мають бути зроблені акценти на головних етико-естетичних засадах української класичної літератури, яка збагачує і буде збагачувати істинно народними цінностями прийдешні молоді покоління. Але для того, щоб у випускника вищого навчального закладу закласти фундамент народознавчих орієнтирів, його педагоги повинні бути добре обізнані в царині народознавства, тобто володіти народознавчою культурою.

Потреба людини у вільній дії в сфері рідної культури є природовідповідною, гуманною. На це вказали видатні філософи-просвітники Ж.-Ж. Руссо, Г.С. Сковорода. Потребу в природовідповідному, культуровідповідному вихованні науково довели видатні педагоги минулого: Я. А. Коменський, І. Г. Песталоцці, В. А. Дістервег, К. Д. Ушинський. Блискучий результат природовідповідної, культуровідповідної освіти в новітні часи продемонструвала педагогічна система В. О. Сухомлинського. Є очевидним той факт, що в умовах глобалізації, тотальної уніфікації економічних процесів та інформаційного простору очевиднішим є прагнення людини стати неповторною самодостатньою особистістю, яка черпає сили в генетично успадкованих цінностях свого етносу. “Кожна людина є об’єктом Божого творення, отже, скільки не було, є й буде особистостей у цьому світі, всі вони не тільки подібні між собою, але й з неповторним обличчям, голосом, душею й характером... Але годі поминути увагою ще одне, не менше чудо: кожен народ у цьому світі також неповторний, це також самостійна, цього разу колективна субстанція зі своїм обличчям, мовою, характером та душею. Відтак одна із питомих рис колективної субстанції, якою є народ, – його стосунок до білого світу, бачення його, розуміння, і це проходить через систему уявлень, що складається із ряду антропоморфних образів: саме через них людина довгі віки з’єднувалася із невимірною природою, а отже Богом...”, – зазначає відомий сучасний український письменник Валерій Шевчук [2].

Особливості цієї “колективної субстанції”, якою є народ, постають під час вивчення народознавства. Предметом дослідження народознавства є народна культура (духовна і матеріальна), а якщо точніше – традиційна народна культура, або етнокультурна [3]. Особливості традиційно-народної культури формують певний менталітет, який утримує в єдності те чи інше

етнічне утворення. Український етнос, що формувався й розвивався в умовах постійних загроз з боку агресивних сусідів, дбайливо плекав свою національну культуру. У найбільш драматичні історичні періоди саме рідна культура, мова, віра уберегали народ від денаціоналізації. Для нормального розвитку й історичного поступу для кожного народу важлива власна національна ідентифікація. Загальновідомі з цього приводу міркування Івана Франка, що творчо співпрацював з представниками різних національностей: "... Синтезом усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного... життя і розвою нації. Все, що йде поза рамками нації, або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрасити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими, "вселюдськими" фразами покрити своє духовне відчуження від рідної нації". Наше сьогодення засвідчує, яким активним є процес самовизначення народів, виокремлення окремих держав з колишніх конгломератів. За даними наукової футурології, цей процес буде ще інтенсивнішим у XXI столітті.

Вітчизняні філософи, педагоги, поети і письменники минулих епох залишили нам надійну основу, на якій має базуватися введення молодих поколінь у світ національної культури, зокрема її форпосту – традиційно-народної культури. Іван Огієнко писав: "Всяка жива історична народність є найвище і найпрогресивніше твориво на землі, і вихованню лишається тільки черпати із цього багатого і чистого джерела... Ігнорувати елементи народної культури в житті і школі – це значить не виховувати її душу, а скоріше руйнувати". У праці І. Огієнка "Наука про рідномовні обов'язки" подано статут "Гуртка плекання рідної мови", а також програму "Свята рідної мови", якими може скористатися сучасний педагог. Його перу належить також праця "Наука про рідномовне навчання і виховання", яка може слугувати методичним дороговказом у народознавчій освіті нашої молоді.

Климентина Малицька у своїх літературних творах пропагувала ідеали народного виховання, що плекають "віру в силу Духа", народну етику, етикет (новела "Між чужими"), народну мораль (новела "Мість"), які здатні підняти українську людину в чужому оточенні. Великий духовний потенціал вбачав К. Д. Ушинський в українському фольклорі, який, на його думку, становить невичерпний матеріал для "найвитонченішого розвитку найбагатордніших почуттів у серці молодого покоління". Геополітичне положення, особливості господарювання, історичні умови, певна одноманітність за освітнім рівнем, за суспільним становищем, відсутність різкого розмежування між інтелігенцією і простим народом, постійна втрата еліти, що зумовили демократизм, плюралістичність етико-філософського підходу до дійсності, кордоцентризм, мрійливість, вроджений естетизм української душі, які

формувались в умовах багатобарвної природи, робили українців, їхню традиційну культуру цікавою для народознавців – представників різних національностей. Українське народознавство було предметом досліджень польських вчених (Оскара Кольберга, Едуарда Руліковського, Ізидора Коперницького), австрійських (Леопольда Вайгеля, Раймунда Кайндля), чеських (Франтішка Ржегожа, Людвіка Куби) та ін. Їхні наукові розвідки давали достовірний матеріал для митців, які створювали мистецькі твори на українську тематику, а через них світ пізнавав Україну й українців.

Українське народне середовище, його культура, виховні традиції вплинули на формування педагогічної системи С. Русової (Ліндфорс), що, не будучи етнічною україною, спричинилася до розвитку нашої вітчизняної педагогіки і створення національної системи виховання української молоді в ХХ ст. Її педагогічні ідеї актуальні й у наш час.

Тож цілком закономірно порушити питання про недооцінку чи ігнорування багатих надбань української народної культури нашими сучасними педагогами з метою їх всебічного, гармонійного розвитку. Адже, як зазначав письменник і педагог Михайло Коцюбинський, тільки засвоївши власну народну культуру, особистість, «як губка вологу», може «сприйняти наслідки європейської культури».

У світлі викладеного видається актуальною постановка питання про вироблення цілісної програми народознавчої підготовки випускника університету. Певні елементи народознавчої освіти наявні на окремих факультетах. Проте новітні технології освіти, обмеження спілкування між педагогами старшого покоління і студентами, аспірантами, молодими науковцями можуть спричинитися до поступового віддалення молоді від своїх національних коренів і традицій, до ще більшого засилля бездуховної масової культури, збіднення духовного світу, етичної культури молоді. Але йдеться про усвідомлення самою професурою більшої уваги до надбань національної культури, українського народознавства, до погляду на ці цінності як неодмінну складову етико-філософської концепції педагогічної діяльності у вищій школі. З цією метою слід для початку проводити цикл круглих столів, науково-практичних конференцій із залученням фахівців з різних напрямків народознавства. Вирішити цю проблему ставить за мету Науково-методичний центр з українського народознавства, що невдовзі має бути створений на базі Інституту народознавства НАН України за підтримки Міністерства освіти і науки України.

-
1. Аксиоми для нащадків. Українські імена у світовій науці. – 3б. нарисів. – Львів, 1992. – С. 75.

2. Українська міфологія. – К., 2002. Вступне слово.
3. Українське народознавство. Навчальний посібник. – К., 2004.

HIGHER SCHOOL TEACHER'S FOLK CULTURE AS AN INGREDIENT OF PHILOSOPHIC AND ETHICAL CONCEPTION OF PEDAGOGICAL ACTIVITY

Yevhenia Siavavko

*Folk Institute of National Academy of Sciences of Ukraine
Svoboda Aven.,15, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

The article presents the ideas about philosophic and ethical foundations of intelligent personality forming in contemporary higher school. The focus is laid on the variable folk informative awareness of higher school educator, his/her ability to modify and employ the great potential of national culture in the educational process. The author points out the trends of solving this problem in the Ukrainian educational traditions.

Key words: a humane of culture, pedagogical activity, philosophic and ethical foundations, folk informative awareness, educational traditions.

Стаття надійшла до редколегії 18.06.2008
Прийнята до друку 25.09.2008